

BORBE ZA KLIS U 16. I 17. STOLJEĆU

Ovaj rad bavit će se tvrđavom Klis, koju su zbog važnog strateškog položaja na razmeđu dalmatinske obale i zaleđa prema Bosni, htjele tri imperijalne sile: Osmansko i Habsburško Carstvo te Mletačka Republika. Taj strateški položaj određen je prirodnom konfiguracijom terena koja je Klis i predodredila da bude važna strateška točka i prometno čvorište. Na samome početku rada prikazat će se dolazak Osmanlija i događaji koji su prethodili padu Klisa pod Osmanlije. U drugome dijelu rad će se baviti padom Klisa 1537. godine te djelovanjem Petra Kružića. Treći će dio analizirati pokušaje ponovnog osvajanja i privremeno oslobođenje Klisa 1596. godine te ulogu svećenstva i Venecije u njima. U četvrtome dijelu bit će riječi o Kandijskom ratu i konačnom oslobođenju Klisa 1648. godine. Posljednji dio ovog rada bavi se razgraničenjem i raspodjelom zemlje oko Klisa nakon Kandijskoga rata kao zametka buduće Vojne granice.

Ključne riječi: Klis, Osmansko Carstvo, Mletačka Republika, Petar Kružić, borbe, Osmanlije, Venecija, Kandijski rat.

UVOD

Dolaskom Osmanlija na hrvatske povijesne prostore započinje epoha hrvatske povijesti obilježena stalnim ratovanjem i nesigurnošću. To je razdoblje velikih demografskih i društvenih promjena te prostornog i političkog razdvajanja, čije se posljedice ogledaju još i danas. Vidljive su najviše u konfiguraciji suvremene granice Republike Hrvatske i etimologiji pojedinih naselja kao i u brojnim turcizmima u hrvatskome jeziku. Pod upravom triju velikih imperijalnih sila hrvatski je prostor postao poprište stalnih sukoba i teritorijalnih promjena, a Hrvatska je morala napregnuti sve svoje snage kako bi osigurala vlastiti opstanak.

Istraživanje ovog vremenski dugog i dramatičnog razdoblja hrvatske povijesti dugo je vremena bilo zanemareno zbog najstarije te novije hrvatske povijesti, razlozi su nedostatak i nedostupnost izvora, ali i nepoznavanje starog osmanskog turskog jezika i pisma. Tek se u novije vrijeme sve više pažnje posvećuje istraživanju ovog razdoblja te se osim mletačkih i njemačkih sve više koriste i osmanski izvori.

Kliški je klanac zapravo jedini uski prolaz među planinskim lancima te su samo kroz njega mogle prolaziti ceste koje su povezivale obalu i zaleđe. Sam Klis je utvrda na nadmorskoj visini od 360 m nadmorske visine koja stoji poviše klanca između planina Mosor i Kozjak. Takav položaj činio ga je najvažnijim putom u zaleđe na području čitave srednje Dalmacije, zbog čega su oko njega i vođene borbe. U tim borbama ratovali su Osmansko i Habsburško Carstvo te Mletačka Republika. Potaknuti

i podupirani od raznih strana, ali i samoinicijativno, u tim borbama naročito se iskazalo okolno stanovništvo, plemstvo, ali i svećenstvo. Klis je zahvaljujući različitim interesima triju sila postao predmetom borbi o kojima će biti riječi u ovome radu.

KLIS KAO HRVATSKA UTVRDA I VOJNO UPORIŠTE U VRIJEME OSMANSKIH PROVALA

Hrvatska povijest u drugoj polovini 15. stoljeća obilježena je dolaskom Osmanlija na granice srednjovjekovnih hrvatskih zemalja. Nakon povremenih upada u prvoj polovini 15. stoljeća Osmanlije su, posebice nakon osvajanja Bosanskog Kraljevstva, 1463. godine postali, uz Mletačku Republiku i Habsburgovce, najvažniji vanjski čimbenik za kasnosrednjovjekovnu Hrvatsku. S političkog gledišta, Osmanlije su uspjeli potkopati teritorijalnu cjelovitost srednjovjekovne Hrvatske osvojivši velik dio hrvatskog teritorija. Tijekom 15. stoljeća slabila je djelotvornost kraljevske vlasti i upravnog ustrojstva Zemalja krune sv. Stjepana, a pojačavao se pritisak vanjskih snaga, posebice Osmanlija.¹ Kralj Matijaš Korvin pokušao se oduprijeti nepovoljnim pojavama vanjskog razvoja, prije svega osmanskim pritisku koji je jačao, no većinu svoje pažnje usmjeravao je prema srednjoj Europi i borbi za carsku krunu. U 70-im godinama 15. stoljeća osmanske čete iz Bosne prodirale su na hrvatski teritorij u dva glavna smjera: prema Slavoniji i prema Hrvatskoj sjeverno i južno od Velebita. Ono što je Matijaš Korvin uspio i čime je za više od pola stoljeća odgodio širenje Osmanlija bila je uspostava protuturskog sustava: od Srebreničke i Jajačke banovine do kraljevskih gradova u južnoj Hrvatskoj (Ostrovica, Klis, Knin).²

Naime, još od 1460. kada je preuzeo dužnost bana te baštinu Talovaca, Klisom je gospodario Pavao Špirančić koji je došao u sukob s Mlečanima, ali i s bosanskim kraljem Stjepanom Tomašem te hercegom Stjepanom, zbog njihova nastojanja da zauzmu Klis.³ Herceg Stjepan tražio je pomoć Mlečana zbog sukoba s banom Pavlom, no kako je nije dobio, pozvao je Osmanlije da bi osvojio Klis. Mlečani su shvatili da bi osvojenjem Klisa njihovo područje, odnosno gradovi Trogir i Split, bili izloženi osmanskim napadima. Zbog takve situacije Republika je nastojala kupiti, odnosno pod svaku cijenu dočepati se Klisa.⁴ Ban, okružen brojnim neprijateljima, predao se pod mletačku zaštitu, a oni su ga zajedno s njegovim sinovima primili među svoje plemstvo. Osmanlije su uskoro porazile i zarobile bana, a njegova žena Margarita zatražila je od Mlečana pomoć za otkupninu. Dolazak pod mletačku zaštitu nije se svidio kralju Matijašu koji je to vidio kao slabljenje svoje vlasti u Hrvatskoj. Imenovao je 1466. godine banom Ivana Tuza od Laka, čija je zadaća bila obnoviti kraljevsku vlast u južnoj Hrvatskoj te se obračunati s banicom Margaritom u Klisu.⁵ Banica je naposljetku popustila te predala banu Tuzu Klis, Sinj i Petrovac, čime je na Klisu nestalo nasljednih knezova te su postavili kraljevskog kaštelana na čelu s kraljevskom posadom. Godine 1467. sjedio je u Klisu Žarko Vlatković, a poslije njega gospodarom Klisa postaje Pavao Tar. Pavla je smijenio Žarko Dražojević otevši mu Klis uz pomoć splitskog kneza i dalmatinskih gradova koji su vjerovali kako će Dražojević predati Klis Mlečanima. No, Dražojević je predao Klis kralju i zauzvrat dobio druge posjede.

---

1 B. Grgin, 2002, str. 91-92.

2 T. Raukar, 1990, str. 7-8.

3 M. Perojević, 1930, str. 14.

4 L. Katić, 1962, str. 316.

5 M. Perojević, 1930, str. 15-16.

Poslije smrti kralja Matijaša Korvina, 1490. zavladao je dinastija Jagelovića. Osmanlije su početkom 1490-ih, čim je isteklo sedmogodišnje primirje sklopljeno s Matijašom Korvinom 1483., počeli provaljivati u Hrvatsku, a Vladislav II. nije uspio organizirati značajniji otpor.⁶ Godine 1493. bila je bitka na Krbavskome polju gdje su Osmanlije uništili gotovo čitavo hrvatsko plemstvo. Od te bitke prodirali su u Hrvatsku nezaustavljivo.⁷ Klisu je zaprijetila opasnost od Osmanlija, budući da su već 1496. godine provalili oko Trogira, a dvije godine kasnije udarili su sa tristo konjanika na Klis i okolice te na mletački teritorij.⁸ Kralj Vladislav II., kao što je rečeno, nije mogao organizirati otpor jer nije raspolagao niti s dovoljnim novčanim sredstvima, ni s potrebnom vojskom pa je morao sklopiti primirje s Osmanlijama. Više—manje pasivan stav Vladislava prema Osmanlijama promijenio je mletačko—osmanski rat koji je započeo 1499. godine kada su Osmanlije provaljivali u zaleđa dalmatinskih gradova. Venecija, koja je bila ugrožena na prostoru od Dalmacije do Peleponeza, nastojala je stvoriti protuosmanski savez te uvući i Vladislava II. u njega. U svibnju 1501. savez su sklopili Venecija, Vladislav II. i papa Aleksandar VI.. Prema tom sporazumu, ugarsko—hrvatski kralj trebao je dobivati 140.000 dukata godišnje kao pomoć.⁹

Poljički poturica i hercegovački sandžakbeg pozivao je Poljičane da budu pokorni Osmanlijama, a ukoliko bi Poljica postala osmanska, teško bi se Klis očuvao. Kliškome kapetanu kralj nije mogao pomoći pa je kapetan tražio da mu pomogne splitski providur Baff.¹⁰ Godine 1503. sklopljeno je primirje s Osmanlijama, no Mlečani su još iste godine sklopili novi ugovor s Vladislavom vjerujući kako će njihove posjede na istočnom Jadranu najbolje očuvati otpor hrvatskih feudalaca i Jagelovića prema Osmanlijama. Glavna obveza kralja Vladislava prema tim ugovorima bila je da brani područje vlastite države od Osmanlija.¹¹ Premda je primirje sklopljeno 1503. trebalo trajati sedam godina, ipak oko Klisa nije bilo mirno. Trogirski knez Contarini u studenome 1505. javlja u Mletke kako narod strada gore nego kad je bio rat.¹² Dvije godine kasnije trogirski knez Bernardin Loredan, obilazeći sa stratiotima svoj kotar kako bi izvidio kretanje Osmanlija, dopire do Klisa te tamo prenoći. Klišani su mu bili zahvalni jer su zahvaljujući njegovoj vojsci mogli izaći iz varoša te se opskrbiti drvom i hranom.¹³

Klis je kao i Sinj, oskudijevao vojskom, namirnicama i strjeljivom te splitski providur Zuan Diedo javlja 1508. kako bi se Klišani predali Mlecima u ruke.¹⁴ Koncem iste godine francuski kralj Luj XII., papa Julije II., car Maksimilijan i aragonski kralj Ferdinand sklopili su u Cambrayu ligu protiv Mletačke Republike. Tom savezu je pristupio i ugarsko—hrvatski kralj Vladislav budući da su mu obećali da će dobiti natrag sve ono što su mu Mlečani još 1409. godine uzeli.¹⁵ Kad je Vladislav stupio u savez, Mlečani su zamolili Osmanlije da udaraju na Hrvatsku. Osmanlije, međutim, nisu štedjeli ni mletački posjed prilikom tih napada. Prošli su 1509. godine pokraj Klisa i prodrli u splitsku varoš, opljačkali je i odveli u zarobljeništvo nekoliko ljudi. Mlečani su se bojali da bi se Osmanlije mogle pridružiti saveznicima te se nisu usudili prigovoriti im. 1511. godine kralj Vladislav sklopio je primirje s Osmanlijama na pet

6 T. Raukar, 1990, str. 8-9.

7 L. Katić, 1962, str. 326.

8 M. Perojević, 1930, str. 21.

9 T. Raukar, 1990, str. 9.

10 M. Perojević, 1930, str. 21.

11 T. Raukar, 1990, str. 9.

12 L. Katić, 1962, str. 327.

13 M. Perojević, 1930, str. 23.

14 L. Katić, 1962, str. 327.

15 M. Perojević, 1930, str. 24.

godina, no kako Hrvatsku u tome nisu spominjali, Osmanlije su smatrale kako je mogu i dalje napadati.¹⁶ Kako je kralj bio sklopio i primirje s Mlečanima, tako ih je zamolio da opskrbe gradove Klis, Knin i Sinj. Ti gradovi nisu, naime, mogli dobivati pomoć od prekovelebitske Hrvatske budući da su putove nadzirale Osmanlije. Najbolji prikaz života oko Klisa u to vrijeme daje nam splitski nadbiskup Bernard Zane na crkvenom saboru u Lateranu 1513. godine:

„Turci dječicu otimaju iz ruku roditelja i s majčinih prsiju trgaju, žene pred očima muževa oskrvnjuju, djevojke grabe iz majčina zagrljaja da ih oskrvne i osramote. Stare roditelje i rodbinu kao nepotrebne sijeku na očigled njihovih sinova, mladiće na mjesto volova u jaram uprežu i s njima oru zemlju. Ja to nisam čuo ni čitao, već gledao.“¹⁷

Hrvatska tvrđava Klis bila je najugroženija. Na nju su vrebali i Mlečani i Osmanlije. Osmanlije su nastojali dobiti Klis kako bi učvrstili svoj položaj u Bosni te mogli slobodno ugrožavati dalmatinsko primorje. Mlečani su ga željeli radi sigurnosti svojih posjeda u Dalmaciji te kako bi osigurali pomorsku trgovinu. Dugo su radili oko dobivanja Klisa, no kako nisu uspjeli, nastojali su da ga Osmanlije zauzmu.¹⁸ Čitava tadašnja zapadna Europa gledala je Klis kao bedem protiv Osmanlija, osim Mlečana koji su radili u interesu Osmanlija smatrajući kako će zbog bosanske trgovine koja bi prolazila preko Splita imati znatnu korist. Zabranili su svojim podanicima da pomažu Klisu te ih kažnjavali ako bi pomogli. Domaće stanovništvo nije bilo suglasno s takvom mletačkom politikom koja je podilazila Osmanlijama. To se najbolje vidi u pjesmi koju je splitski knez morao slušati, a koja je izrugivala mletačkog dužda:

„U svome nemoćnome bijesu narod se utekao pjesmi da se osveti, i pjesma je kazivala da je Turčin rijeka koja ruje i odnosi polako obalu, a obala je dužd od Mletaka.“¹⁹

Na prigovore papa o pomaganju Osmanlijama, Mlečani su im odgovarali kako su oni prije svega Mlečani, a tek onda kršćani. Domaće stanovništvo nije marilo previše za mletačke zabrane jer Osmanlije u pljačkaškim napadima nisu pravili razlike između kraljevih zemalja i mletačkih podanika. Budući da je pri napadima stradavao i Klis i Split i Trogir, stanovništvo se međusobno pomagalo te su postavljali i straže na istaknute položaje kako bi upozorili na dolazak Osmanlija:

„Obično su na svakome većem brdu bile postavljene straže, koje su pazile na kretanje Turaka. Ujutro, ako se ni od kuda nijesu Turci mogli zapaziti, straža bi podigla visoku granu, a to je bio znak, da čobani mogu izaći s blagom na pašu i težaci u polje na rad. Kad bi po danu zaprijetila kakva pogibelj, dao bi se znak dimom, a po noći vatrom.“²⁰

U vrijeme Selima I. i Sulejmana II. padaju jedan za drugim hrvatski gradovi, a događalo se da su tvrđave ostajale i bez branitelja. Predstraža Klisa, tvrđava Nutjak u vrijeme svoga pada imala je svega četiri stražara. Godine 1514. spominje se kao kapetan Klisa Ivan Križanić. Već 1515. Osmanlije pljačkaju po splitskom kotaru, a dolaze i pod Klis. Budući da su klišku okolicu stalno pljačkali, Klišanima nije ostalo ništa drugo već se nagoditi. Splitski knez Michiel javlja 1516. kako su se Klišani podložili Osmanlijama i kako im plaćaju danak pa je time splitsko polje otvoreno napadima.²¹ Spominje napade Osmanlija koji potom odlaze u Klis gdje dijele plijen sa Klišanima, ne ulazeći u tvrđavu koja je bila u rukama ugarsko-hrvatskog kralja, već boraveći u okolici. U travnju 1519. potpisano je

---

16 L. Katić, 1962, str. 328.

17 Isto, str. 328.

18 M. Perojević, 1930, str. 25.

19 L. Katić, 1962, str. 328.

20 M. Perojević, 1930, str. 28.

21 L. Katić, 1962, str. 330.

primirje na tri godine između kralja Ludovika i Osmanlija koje je ovog puta uključivalo Hrvatsku. U tom periodu trebalo je ojačati tvrđavu Klis pa je i papa Lav X. dao oprost onima koji pohode crkvu Blažene Djevice Marije i udijele milostinju za utvrđenje Klisa. Unatoč miru, povremeno su izbijali sukobi. Mletački pomorski zapovjednik Ivan Moro posjetio je u to doba Split i okolice Klisa te izvješćuje o želji kliškog kneza Dujma Žiličića da se podvrgne nekoj drugoj vlasti budući da ugarski kralj ne mari za njih.²² Zatim su ljeta 1521. pod vodstvom Makut-paše došle Osmanlije pod Klis. Iako ga nisu uspjeli osvojiti, popalili su varoš te srušili kulu Oprah. Iste je godine hrvatskim banom postao Ivan Karlović koji je odredio da se kapetani kraljevskih gradova u Hrvatskoj trebaju sami pobrinuti za gradove, a on će se boriti samo na otvorenome polju. Učinio je to znajući kako neće dobivati potporu za obranu gradove te nije želio preuzeti odgovornost za njihov pad.²³

PAD KLISA POD OSMANSKU VLAST 1537. GODINE

Godine 1520. postao je knezom Klisa Petar Kružić. Bio je podrijetlom iz mjesta Krug u Nebljuhu, području Lapačke županije, a njegovo djelovanje u konjaničkoj graničarskoj službi u Klisu vjerojatno je potaknuo njegov susjed, također plemić, tadašnji kapetan Klisa Ivan Križanić. Svoje vojno djelovanje započeo je još 1513. pridruživši se braniteljima u Klisu. Nedugo zatim, završio je u osmanskome zatočeništvu nakon kojeg ga je ban Petar Berislavić (1518. ili 1519.) imenovao kliškim kapetanom. Krajem 1521. prihvatio je i dužnost senjskog kapetana. Njegov kolega u obnašanju te dužnosti bio je Grgur Orlovčić, koji je zatim imenovan i kliškim kapetanom.²⁴ S Grgurom se Kružić iznimno povezoao te su sklopili nasljedni ugovor u slučaju ako koji od njih umre bez nasljednika te su se posvojili kao braća.²⁵ Zajednički su ispunjavali svoje dužnosti sve do Grgurove smrti u Mohačkoj bitci, otkada Kružić sam obnaša čast kapetana senjskog i kliškog. Od samog početka službe Kružiću nije bilo lako. Već 1522. nakon pada Knina i Skradina započeli su sve jači udari na Klis koje je vodio Mahmud-paša.²⁶ Hercegovački paša Mahmud, budući da nije uspio osvojiti Klis, za poraz je okrivio Splitsane koji su navodno pomagali Klišane. Mlečani se nisu htjeli zamjeriti Porti te su poslali darove paši uz objašnjenje kako nisu pomagali Klišanima. Kao dokaz da nisu, može se uzeti tužbe Klišana upućene kralju kojima zamjeraju mletačko pomaganje Osmanlijama. Zbog poraza su smijenili Mahmud-bega, a na njegovo mjesto došao je Mehmed-beg Mihalbegović koji se odmah počeo spremati za napad na Klis, zaprijetivši splitskom i trogirskome knezu da ne pomažu Klisu.²⁷ Kad je papa Klement VIII. čuo za spremanje ovog napada, poslao je pomoć Klisu u novcu, puščanom prahu i hrani. Pomoć je stigla po Tomi Nigeru, skradinskom i trogirskom biskupu. Još prije nego su Osmanlije zauzele grad, Kružić je otišao u Senj gdje je okupio vojsku od 1500 pješaka i 60 konjanika. Doplovivši s 40 brodova do Solina 10. travnja 1524., zajedno s drugim kapetanom Orlovčićem, napao je Osmanlije, potukao ih i zaplijenio oružje i namirnice.²⁸ Kružić i Orlovčić za ovaj su pothvat potrošili dosta vlastitog novca pa im je kralj zbog toga, a i uspješne obrane Klisa, darovao posjed Brezovicu u Križevačkoj županiji.²⁹

22 L. Katić, 1962, str. 331.

23 M. Perojević, 1930, str. 49.

24 I. Jurković, 2007, str. 155.

25 A. Mijatović, 1990, str. 27.

26 L. Katić, 1962, str. 333.

27 Isto, str. 334.

28 Kod Jurkovića riječ je o veljači. I. Jurković, 2007, str. 157.

29 A. Mijatović, 1990, str. 27.

Kapetan Orlovčić, kao što je rečeno, poginuo je na Mohačkome polju kao i kralj Ludovik II. U izboru novog kralja Kružić se dvoumio između Ferdinanda Habsburškog i Ivana Zapolje, moleći obojicu pomoć za Klis. Nezadovoljan podrškom kralja Ferdinanda, ojačao je svoje veze sa Zapoljom pogotovo putem njegova pristaše Jurja Korlatovića, koji mu je pomogao u razbijanju ponovne opsade 1527. Naposljetku, ipak je odabrao Ferdinanda.³⁰ Već u siječnju 1528. Kružić od kralja traži isplatu zaostalih plaća te otpust iz službe. Kralj mu to nije mogao ispuniti, no dao mu je u zakup posjed Lupoglav kako bi Kružić osigurao svoju obitelj.³¹ Od toga vremena Kružić prestaje isticati plemenite pridjeve *od Nebljuha* ili *od Kruga*, a sve češće se koristi pridjevom *od Lupoglava*.³² Teško stanje senjske i kliške tvrđave započelo je ponovno 1528. nakon što su Osmanlije zavladaile i Jajcem, okolnim dvanaest gradovima te Banja Lukom i Zvečajem. Kružić opet piše kralju kako je tri puta grad Klis i jednom Senj obranio koristeći svoja sredstva te kako ih ne može više braniti jer nema mogućnosti. Opet kralju nudi ostavku na kapetansku dužnost ili da opskrbi Klis vojskom i namirnicama. Kralj je prihvatio samo njegovu ostavku na senjsko kapetanstvo i obećao mu slati svaki mjesec plaću za 50 pješaka te pomoć u oružju, no to nije ispunio. Kružić je neprestano slao pisma kralju tražeći novac za Klis i upozoravajući ga na teško stanje utvrde. Jedini koji su se obazirali na njegove molbe bili su rimski pape. Upravo je papa Klement VIII. ponovno 1530. poslao pomoć Klisu.³³ Novac je za Kružića bio stalni problem. Budući je za održavanje kliške i senjske utvrde trebalo godišnje oko 10 000 zlatnih ugarskih florena, a u slučaju opsade dodatnih 5000 koje Jagelovići, a ni Habsburgovci nisu uspijevali davati, Kružić je svoje djelovanje poslije 1530. posvetio isključivo nabavljanju prehrambenih i vojnih potrepština nužnih za preživljavanje kliške posade. Primjenjivao je taktiku zalijetanja u neprijateljsko područje koje bi opljačkao i popalio. Prvi takav pohod dogodio se u rujnu i listopadu 1530. kada je napao i opljačkao Duvno, a posljednji pohod 6 godina kasnije kada je napao Gabelu na Neretvi. Cilj takvih napada bila je hrana i svaka druga roba koja je punila skladišta kliške tvrđave, ali i obeshrabriti one koji su pomagali Osmanlijama.

Neuspješne opsade Klisa 1530. i 1531. uvjerile su Osmanlije kako je za osvajanje Klisa potrebna dugotrajnija i pomno planirana taktika.³⁴ Još 1530. sagradili su Osmanlije kulu u Konjskome čime su zapriječili komunikaciju između Klisa i Neorića. Drugu kulu sagradili su na sjevernoj strani Klisa kako bi onemogućili komunikaciju s Dugopoljem, Dicom i Mosorom, a treću nad Rupotinom. Jedini preostali slobodni put bio je onaj do solinske luke. No, Husref–beg je, odlučivši u potpunosti izolirati Klis, podigao na bedemima stare Salone tvrđavu u svega 15 dana postavivši za zapovjednika Malkoč–bega. Time je želio onemogućiti bilo kakvu pomoć Klisu za vrijeme opsade. Kružić je odmah prepoznao prijetnju koju je predstavljala ta utvrda i zatražio je pomoć od Ferdinanda za njeno osvajanje, no nije dobio ništa osim praznih obećanja.³⁵ Istovremeno s izgradnjom kule u Solinu, Osmanlije su započele razne diplomatske akcije po kršćanskim dvorovima kako bi ih uvjerili na prihvaćanje gubitka habsburškog Klisa u korist nekog drugog kršćanskog vladara. Sulejman Veličanstveni zato je darovao Klis, Poljica i Senj nezakonitom sinu mletačkog dužda Alviseu Grittiju. Kružić je odmah krenuo u diplomatske akcije nastojeći suzbiti djelovanje osmanske diplomacije što prije.³⁶ Dok se

30 I. Jurković, 2007, str. 161-162.

31 A. Mijatović, 1990, str. 27.

32 I. Jurković, 2007, str. 172.

33 A. Mijatović, 1990, str. 27-29.

34 I. Jurković, 2007, str. 156-159.

35 L. Katić, 1962, str. 337-338.

36 I. Jurković, 2007, str. 159.

Kružić tako nalazio u Rimu, gdje je od pape dobio 1600 zlatnih dukata kao pomoć za Klis, Alvise Gritti imenovao je Nicolao Querinija svojim upraviteljem Poljica i Klisa. Querini je, došavši pod Klis zajedno s Osmanlijama, počeo nagovarati Klišane na predaju, što su oni odbili i zatražili 20 dana za savjetovanje s Kružićem. Querini je istodobno zamolio mletačku vlast da ukori Splitskane koji podržavaju Klišane u otporu i šalju im hranu. Kružić je, doznajući što se događa u Klisu, odmah uputio poslanika u Veneciju kako bi ispitao stajalište dužda. Dužd je odgovorio kako ne odobrava Grittijevo djelovanje, no kako jesu zabranili opskrbu Klisa iz mletačkih gradova. Kružićev je postupak imao donekle uspjeha jer su iz Mletaka pisali splitskome knezu da upozori Querinija kako treba ostaviti Klis na miru. Klišani nisu htjeli predati se Osmanlijama ni Grittiju, već su uputili u Split poruku kako su voljni predati se Mlečanima te ih mole za pomoć protiv Osmanlija. Splitski knez odgovorio je kako su Mlečani u miru s Osmanlijama te im ne mogu pomoći. Querini, želeći izvršiti pritisak na Klišane, uništio je svu žetvu oko Klisa pa su se Klišani ipak dogovorili s njim.³⁷ Dana 30. svibnja 1532. predao se Klis pod uvjetom da se razori solinska utvrda, da Osmanlije ne smiju ući u Klis te da sam Querini ne smije izvjesiti svoje zastave sve dok se solinska tvrđava ne sruši. U Klis je zatim ušlo 80 Poljičana kao nova posada. Da dogovor o predaji nije bio jednoglasan, govori i činjenica kako su dva potkneza, Cimbrića i popa Šimuna, pod prijetnjom smrtne kazne protjerali iz Klisa. Pop Šimun odmah je napustio Klis te su Osmanlije krenule u potjeru za njim, dok je Cimbrić nastojao ostati u Klisu, međutim bezuspješno. Kružić nije posvećivao previše pažnje Queriniju vjerujući kako je bezopasan, no čim je čuo za predaju Klisa počeo se pripremati za preotimanje utvrde. Na otoku Krapnju kod Šibenika, točnije u franjevačkom samostanu, Kružić se smjestio sa svojim pristalicama. Tu se sreo s Tomom Gvozdanićem, također jednim od protjeranih iz Klisa kojemu je predao 500 dukata sa zadatkom da pridobije Klis.³⁸ Njemu nije bilo teško pridobiti Klišane jer je u Klisu bilo još ljudi koji su vjerni Kružiću, a i onih koji su zamrzili Querinija zbog njegove namjere da dovede Osmanlije u Klis. Dok se Querini nalazio u Poljicima na sajmu, Klišani su se pobunili. Querinijeve pristaše su pobjegli, a Gvozdanićevi ljudi izvjesili su Kružićevu zastavu. Kružić je, kada je došao u Klis, ubio sve Osmanlije koje je zatekao osim sandžak–bega. Sama tvrđava predala se nakon nekoliko dana zbog nedostatka hrane.

Želeći osigurati Klis, odlučio je osvojiti solinsku utvrdu pa je pozvao u pomoć senjskog kapetana Sauera koji je s riječkim potkapetanom Andrijom Ričanom doveo 140 ljudi. Zajedno su napali utvrdu i u jednome danu je osvojili zaplijenivši 20 topova. Zatim su razorili utvrdu. Zbog dobara zaplijenjenih pri osvajanju solinske utvrde došlo je do optužbi na račun Kružića. Sauer je, naime, pred kraljem optužio Kružića kako je uzeo veći dio plijena te ga prodao Mlečanima. Kružić je zbog takvih kleveti ponovno zatražio od kralja otpust iz službe i isplatu, no kralj je to odbio. U to vrijeme potpisao je kralj sa sultanom mir te je tražio od Kružića da ne napada Osmanlije. Klišani to nisu poštivali već su se zalijetali na osmansko područje kako bi se osvetili Vlasima koji su služili Osmanlije te se opskrbili. Ni Osmanlije nisu poštovale dogovor, nego su, ne samo oko Klisa, već oko svih hrvatskih gradova pustošili zemlju. Na kraljevu dvoru nisu prestale spletke protiv Kružića, tako da je Ferdinand naredio čak i njegovo uhićenje. Kružić mu je odgovorio pismom braneći se, iskazujući odanost i napominjući kralju kako godinama ne prima skoro pa nikakvu plaću već vlastitim naporom brani Klis i jedva uspijeva zadržati branitelje da ne odu. Osmanlije su, dan nakon što je Kružić poslao pismo, zauzele Klis. Opsadi se priključio i Giorgio Gritti, brat Alviseov koji je obećavao Kružiću isplatiti

37 L. Katić, 1962, str. 338-339.

38 M. Perojević, 1930, str. 138-139.

sve što mu Ferdinand duguje te ga još bogato nagraditi. Kružić je to odbio iskazujući vjernost kralju, govoreći kako će predati grad samo njegovu čovjeku.³⁹ Kružić je, uz Nikolu Šubića Zrinskog, bio najomraženiji čovjek na dvoru u Carigradu. Upravo iz tog razloga oni nisu bili uključeni u sporazum o primirju 1534. Sam Sulejman objašnjavao je Ferdinandovim poslanicima kako je za njega Kružić „veliki i osobiti razbojnik kojeg podupire rimski papa“.⁴⁰ Osmanlije su prigovarale sultanu kako im Kružić nanosi štetu, no oni su samo u proljeće 1534. pustošili Klis 37 puta.

Ponovno su pokušali izdajom osvojiti Klis za vrijeme pokladne noći nadajući se kako će posada biti pijana, no taj plan je propao.⁴¹ Brojne su bile provale Osmanlija u periodu potpisanog primirja, a Kružiću su ruke bile vezane budući da je kralju Ferdinandu obećao kako će čuvati mir i neće napadati osmansko područje niti uznemiravati Mlečane. No, Kružićevi su ljudi, budući da su bili bez kraljeve pomoći i prepušteni sami sebi, provalili do Neretve i opljačkali Gabelu. Na povratku su se sukobili sa Splićanima koji su zapalili Kružićev brod u solinskoj luci te su ih potjerali sve do splitskih zidina, nakon čega je izbio spor između splitskog kneza i Kružića oko odgovornosti za taj događaj.⁴² Osmanlije su ponovno u kolovozu 1536. pod vodstvom Husrev–bega došle pod Klis. Dogodilo se to upravo u vrijeme kada je Kružić napustio Klis te se vjeruje kako je splitski knez javio Husrev–begu kako Kružića nema u Klisu. Husrev–beg je u svega 20 dana obnovio utvrdu u Solinu, a zatim izgradio drugu na istočnoj strani Klisa u Ozrini te treću u Kučinama kako bi u potpunosti okružio grad i natjerao na predaju.⁴³ Žestoka zima te 1536. godine spasila je Klis od pada, no Osmanlije su ponovno napale početkom 1537. Kružić je molio papu Pavla III. da pomogne, a ovaj je, shvativši stanje oko Klisa, poslao pomoć u puščanom prahu, hrani, topovima te 700 ljudi pod vodstvom Luke Jakinjani- na. Sam Kružić okupio je svoje ljude i uskoke u Senju, a došla je i pomoć od kralja Ferdinanda koji je poslao 3000 Nijemaca pod zapovjedništvom grofa Nikole Thurna. Dvije vojske trebale su se sastati negdje na moru, no Jakinjanin je kasnio.⁴⁴ Sva vojska, nakon što se okupila, iskrcala se u solinskoj luci između 11. i 12. ožujka te napala osmanske utvrde u Ozrini i Kučinama te ih razorila. Zatim su napali obnovljenu utvrdu u Solinu, no tada se na solinskome polju pojavio vojvoda Murat–beg s Malkoč–begom i 2000 pješaka i konjanika. Nijemci i Talijani, nenavikli na borbu s Osmanlijama i misleći kako ih je znatno više, počeli su se povlačiti prema brodovima. Kružić ih je nastojao zaustaviti, no shvatio je kako su šanse za pobjedu male te je započeo povlačenje. Dospio je do lađe koja je bila prekrcana vojnicima pa nije mogla zaploviti. Kružića je ubio janjičarski aga Atli–aga te odnio njegovu glavu Murat–begu kao dar. Ostali brodovi su otplovali ne znajući što se dogodilo s Kružićem. U Klisu se još uvijek držala mala posada. Kako bi je preplašio i obeshrabrio, Murat–beg je nataknuo Kružićevu glavu na koplje te pokazivao Klišanima pozivajući ih na predaju. Budući da su Osmanlije zauzele i jedini izvor vode, Klišani su morali predati se uz časne uvjete.⁴⁵ Dopustili su im slobodan izlazak iz grada pod oružjem, a najveći dio njih uputio se u Senj kamo su ponijeli i ključeve grada Klisa. Tako su Kružić i Klis pali istog dana, 12. ožujka 1537. Padom Klisa pala je posljednja hrvatska utvrda na tlu današnje Dalmacije u neposrednoj blizini mletačkoga Splita i Trogira.⁴⁶

39 L. Katić, 1962, str. 339-341.

40 I. Jurković, 2007, str. 164.

41 L. Katić, 1962, str. 341-342.

42 A. Mijatović, 1990, str. 32.

43 M. Perojević, 1930, str. 187-188.

44 Ovo kašnjenje grof Thurn vidio je kao jedan od uzroka poraza kršćanske vojske.

45 Kralj Ferdinand u pismu svojoj sestri Mariji piše kako se Klis predao, unatoč tome što su imali hrane za još dugo vremena. M. Perojević, 1930, str. 201.

46 L. Katić, 1962, str. 344.

POKUŠAJ OSVAJANJA KLISA 1596. GODINE

Osmanlije su osvojivši Klis učinile od njega središte sandžaka, a prvi kliški sandžak-beg postao je Murat-beg koji ga je i osvojio. Kliški kapetan imao je zadaću nadzirati promet između Bosne i dalmatinskih gradova te sprječavati krijumčarenje. Odmah nakon pada Klisa Mlečani su sporazumom s Osmanlijama riješili pitanje granica u okolici Splita i Klisa koje su bile sporne dok je Klis bio pod ugarsko–hrvatskom vlašću. Prema Katiću, crta je išla od Solinske rijeke prema Mosoru do crkve sv. Ivana i sv. Luke u Kučinama pa na istok do Peruna u Žrnovnici i do Mutograsa u Podstrani. Zemlje zapadno od crte ostale su mletačke, a istočno od crte turske. Prva posljedica osmanskog osvajanja Klisa bio je pad Poljica pod osmansku vlast. Poljičani su se pokušali riješiti Osmanlija sklapajući ugovor s Mlečanima i predajući se pod duždevu vlast.⁴⁷ No, u tome nisu uspjeli jer je osmansko brodovlje iste godine napalo mletački Krf čime je započeo rat. U ratu se Venecija suočila s teškim zadatkom obrane svojih gradova na istočno-jadranskoj obali. Izgubivši Vranu i Nadin 1538. te poraženi u Grčkoj, Mlečani su morali potpisati mir s Osmanlijama 1540. godine. Komune u Dalmaciji izgubile su velik dio svojih distrikta te cijelo hrvatsko zaleđe.⁴⁸ Poljica su također mirom pripala Osmanlijama pa su Poljičani uputili u Klis poslanstvo koje je isposlovalo potvrdu tadašnjih poljičkih zakona. Time je Split bio u potpunosti okružen osmanskim područjem, a Trogir je osjetio njihovu pojačanu prisutnost s obzirom da su provale u Kaštelansko polje postale učestalije.⁴⁹ Osmanlije su razmišljale o otvaranju gabele u Solinu što bi ekonomski uništilo Split, a uz to su držali i solinske mlinice, što je dovodilo u pitanje prehranu Splita. Granica je ponovno bila poremećena, a Osmanlije su 1539. zauzeli i tvrđavu Kuk na Mosoru koja se nalazila na lijevoj obali rijeke. Dakle, osvajaju i preko rijeke koja je bila granica. Mir splitskog polja ovisio je isključivo o volji Osmanlija. Mletački izaslanici su ponovno 1542. otišli pod Klis kako bi uredili granicu, no nisu uspjeli. Izbili su brojni sporovi te je određen pojas ničije zemlje.

Zbog otetih polja splitski i trogirski seljaci su osiromašili, a česte su bile i godine gladi i bolesti. Splitski knez predlagao je podjelu općinske zemlje seljacima, no oni je nisu htjeli uzeti znajući da neće imati mira od Osmanlija. Ismijavali su se nemoći Venecije, a takvo stanje izazvalo je promjenu raspoloženja splitskih i trogirskih seljaka i građana. Prije osmanskog osvojenja Klisa ti su seljaci i građani bili pristaše Venecije, dok je plemstvo priželjkivalo ugarsko–hrvatskog kralja. Popustljivost Mlečana nije bila slučajna. Budući da su ovisili o trgovini, nastojali su udobrovoljiti osmanske uglednike darivajući ih i popuštajući pri svakom graničnom sporu. Trogir i Split slali su darove svakom novom sandžakbegu, a ti bi ih sandžakbegovi preuzimali pred gradskim vratima noseći svoje darove gradovima. Taj je običaj, zbog straha od mogućeg osmanskog napada na gradove, premješten na Solinsko polje.⁵⁰ Nakon Ciparskog rata Mlečani su u Dalmaciji ostali bez Solina, Kamena i Zemunika čime su gradski distrikti dosegli najmanji opseg tijekom mletačke uprave.⁵¹ Uskoci su nakon pada Klisa, kao što je rečeno, pobjegli u Senj, no i dalje su nastavili svoju borbu protiv Osmanlija. Hrvatski je puk, a donekle i plemstvo, zbog očajnog stanja prouzročenog osmanskim pustošenjima srdačno podržavao uskoke.

47 L. Katić, 1962, str. 346-347.

48 J. Vrandečić – M. Bertoša, 2007, str. 21-22.

49 L. Katić, 1962, str. 347.

50 Isto, str. 352.

51 J. Vrandečić – M. Bertoša, 2007, str. 22.

Prvi pokušaj preotimanja Klisa započeo je godinu dana nakon samog pada, kada je mletački general Camillo Ursini primio uskoke te s njima napao Klis. Murat–beg ga je potukao, nakon čega je sam Ursini predložio Vladi predaju Splita i srednje Dalmacije Osmanlijama.⁵² Mlečani su pokušali preoteti Klis i za vrijeme Ciparskog rata. Najprije je providur Foscarini pokušao vojno, a onda i prevarom, no bezuspješno. I providur Grimani pokušao je uz pomoć mletačkog plemića Ettorea Trona organizirati predaju, no ni to nije uspjelo. Tron nije odustao i 1572. sam je ušao u tvrđavu i izvidio je, a zatim ugovorio sporazum s poljičkim knezom Marjanovićem. Za napad su iskoristili posjetu kliškog sandžakbega Novigradu, kada je u Klisu bilo malo vojske. Marjanović je zajedno sa Splićaninom Jerkom Čipčićem i Alviseom Vendraminom prodro sve do najviše kule Oprah. Tron je došao kasnije, a zatim se uputio prema moru kako bi donio vojnu opremu. Naišavši putem na desetak Osmanlija, pobjegao je u mletačku kulu preko solinske rijeke. Vojska je, vidjevši da ga nema, opljačkala i zapalila Klis te se povukla.⁵³ Uskoro je uslijedio mir pa nije bilo pothvata, a granica se spustila na rijeku Jadro. Solin i Kamen su, kao što je rečeno, pripali Osmanskome Carstvu i ono je na dva mjesta, u Solinu i na ušću rijeke Žrnovnice, izbilo na more.⁵⁴

Narod oko Klisa nije podnosio osmansku vladavinu. Osmanlije su nametale visoke poreze, odvodili djecu i prisiljavali stanovništvo na ratnu službu. Nezadovoljstvo naroda, ali i borbenost uskoka odlučio je iskoristiti fra Anđelo Trogirani. Dogovorio se s glavarima kliškog naroda oko ustanka, a uputio se dogovoriti i s nadvojvodom Karlom. Karlo je početkom 1580. godine poslao uhode koje su izvidjele stanje oko Klisa i potvrdile izvedivost ustanka. Uskočke čete pod vodstvom fra Anđela, Jurja Daničića i Lubina Miličića krenule su krajem 1582. iz Senja prema Klisu na lađama, dok je dio vojske išao kopnom. Čete koje su išle morem, usporene olujom, nisu uspjele doći na vrijeme pa je kopnena vojska sama pokušala osvojiti Klis. Urotnici u Klisu odbijali su predati grad tražeći isključivo fra Anđela. Tijekom tih pregovora otkrili su urotu i napad je propao. Mlečani su nastojali onemogućiti zauzimanje Klisa i za providura su izabrali Giovannija Contarinija čija je zadaća bila kazniti sve mletačke podanike koji su sudjelovali u pothvatu sa fra Anđelom.⁵⁵ Fra Anđelo nije odustao od svoje namjere, već je započeo razgovore s papinim izaslanikom u Grazu, Pietrom Calvucciom. Calvucci je uvjeravao papu o potrebi podupiranja kliških kršćana i predlagao mu da se osuđene zločince pošalje na službu u Klis kako bi u 10 godina službe stekli oprost. Fra Anđelo se obvezao kako će zauzeti Klis i okolne tvrđave o vlastitom trošku, tražeći od pape pomoć u hrani i oružju nakon zauzimanja. Kad su sve spremili za pothvat, fra Anđelo je nestao i nije mu bilo traga. Od tada pa sve do 1596. nije bilo većih borbi oko Klisa.⁵⁶

U Splitu je 1592. otvorena splitska skela te je tako trgovina Splita sa zaleđem uzdignuta s lokalne razine na međudržavnu. Time je Republika nastojala nadoknaditi slabljenje svoje istočne trgovine, a uz to suzbiti dotad dominantni smjer trgovine između Dubrovnika i papinske Ankone. Važno je imati na umu utemeljenje splitske skele jer je to zasigurno utjecalo na opstruirajući stav Mletačke Republike na kršćanski pokušaj osvajanja Klisa 1596.⁵⁷ Godine 1593. u bitci kod Siska Osmanlije su poražene. Zavlдалo je opće protuosmansko raspoloženje, a od obalnih gradova, najviše u Splitu, osjetio se osloboditeljski zanos. Split je od svih obalnih gradova bio najugroženiji, a splitska skela i

52 L. Katić, 1962, str. 353.

53 Isto, str. 353-354.

54 T. Raukar, 2000, str. 24.

55 L. Katić, 1962, str. 355-357.

56 Isto, str. 358-359.

57 T. Raukar, 2000, str. 25-26.

protok trgovine nije uspjela suzbiti svijest o ugroženosti Splita pored osmanskog Klisa. Prema mletačkim izvorima, točnije Benedettu Moru, osjećaj ugroženosti bio je najviše razvijen u plemićkom sloju i upravo su splitski plemići bili nositelji kliškog pothvata.⁵⁸ Iz jednog mletačkog izvješća doznaje se kako je 12 splitskih plemićkih obitelji potajno vijećalo i dogovaralo osvajanje Klisa uz pomoć Cara.⁵⁹ Ustanici su znali da im Republika neće pružati nikakvu pomoć pa su se okretali prema papi, ugarsko-hrvatskom kralju te napuljskom potkralju.⁶⁰

Splitski plemić Giovanni (Ivan) Alberti odlučio je osvojiti Klis. Ugovorio je pothvat s Poljičanima, preko Franje Antuna Bartučevića nastojao je zadobiti podršku cara, a preko svoga prijatelja Spličanina Nikole Cindra približio se Jurju Lenkoviću i senjskim uskocima. Car, kako je bio u ratu s Osmanlijama, podržao je napad na Klis kako bi time odvratio dio osmanske vojske od Hrvatske. Alberti se povezoao sa skupinom kršćana u kliškoj varoši koji su znali za tajni put u tvrđavu i tvrdili da je nezaštićen.⁶¹ Dok su se vršile pripreme za pothvat, Ivan Alberti posvađao se s bratom Matejom koji je planove otkrio Mlečanima pa su Osmanlije bile obaviještene o pripremama za osvajanje Klisa. Kad su pothvat usuglasili s obitelji Lovre Mihnić i četiri Miloševića iz kliškog podvaroša, moglo se krenuti. Šestog travnja došao je kod Albertija Lovre Mihnić i rekao mu kako je kliška tvrđava prazna te ju je moguće osvojiti budući da su neki otišli s kadijama u Split, neki u Omiš i Sućurac. Prema Vinjaliću, riječ je o svečanosti u Dicmu na koju je otišao veći dio posade.⁶² Alberti je to odlučio iskoristiti te je obavijestio uskoke. U Klisu su tada, osim straže unutar zidina, bile i tri izvan nje, a jednom je zapovijedao upravo Lovre Mihnić.⁶³ Alberti je odlučio zapaliti tri vatre oko Splita kao znak za početak pothvata, na što su Mihnić i trojica koja su znala za dogovor poubijala straže.⁶⁴ Alberti i njegovi ljudi skrili su se u kliškoj varoši i počeli se penjati po liticama. Dopri su do odvodnog kanalizacijskog otvora i kroz njega provalili u grad prije svanuća gdje su se susreli s nekim poturicama koji su bili potajni kršćani.⁶⁵ Zazivajući Krista i trčeci po gornjem gradu poubijali su sve koji su bili u kućama te su zavladao najvažnijim dijelom tvrđave. Istovremeno su uskoci napali i opljačkali kuće u nižem gradu i varoši. Na Cvjetnicu je i ostatak tvrđave skoro bez prolijevanja krvi pao u ruke Albertija. Navečer po osvajanju uskoci su brodovima poslali zarobljenike i plijen u Senj. Kod Franje Račkog nalazimo dijalog talijanskih trgovaca koji govore o pronalasku 800 mletačkih stara žita koje su uskoci, bojeći se kako neće ostati dugo u tvrđavi, odvukli u Senj, čime su sebi otežali kasniju obranu.⁶⁶ Katić govori kako su te lađe zarobili Mlečani u šibenskim vodama. Poljički knez došao je s Poljičanima u Klis odmah nakon zauzimanja, a među njima bio je i Pavao Sirotković, kliški arhiđakon, te mnogi drugi poljički glagoljaši.⁶⁷ Alberti je odmah po osvajanju, znajući da će doći do protunapada, započeo popravak zidina te opskrbu vodom i streljivom.⁶⁸

Kliški sandžakbeg Mustafa bio je 7. travnja u Ozrni sa 600 vojnika i čekao ostatak vojske. Svakog dana njegovi su vojnici pljačkali i napadali, no kliški branitelji su ih odbijali. Dana 22. travnja došla

58 T. Raukar, 2000, str. 25.

59 M. Granić, 2000, str. 70-71.

60 S. Kovačić, 2000, str. 33.

61 J. A. Soldo, 2000, str. 56-57.

62 Isto, str. 53.

63 L. Katić, 1962, str. 361.

64 J. A. Soldo, 2000, str. 58.

65 L. Katić, 1962, str. 361.

66 J. A. Soldo, 2000, str. 55-59.

67 S. Kovačić, 2000, str. 38-39.

68 L. Katić, 1962, str. 362.

su tri sandžakbega s oko 8000 vojnika. S topovima donesenim iz solinske kule, a kasnije i iz Knina, gađali su tvrđavu, no nisu joj nanosili ozbiljniju štetu. Braniteljima je stalno nedostajalo vode, a jedini povremeni spas bila je kiša jer su Osmanlije bunare zatrpale kamenjem. Osmanlije su 4. lipnja napali sa svih strana, najjače s Parkne poljane, no porazili su ih uz znatne gubitke. Vidjevši da neće uspjeti napadom zauzeti Klis, odlučili su promijeniti taktiku te se posvetiti sprječavanju dovoza hrane i vode u Klis.⁶⁹ Novak Sudić odlučio je dovesti Splicićane i Trogirane što je njegov sin Ivan i učinio. Krenuvši preko Mosora put Klisa 11. svibnja zaobišli su straže, neke ubili, ušli u Klis i donijeli pomoć.⁷⁰ Pomogao je i redovnik Franjo Antun Bartučević koji se 20. svibnja s uskočkom četom probio do tvrđave. No kako su Osmanlije nakon toga onemogućile izlazak tih ljudi iz Klisa, stanje obrane se dodatno pogoršalo. Pomoć je više puta slao i papa, no nju bi Mlečani redovito zaplijenili. Papinski nuncij je duždu zbog ometanja dostave kliškim braniteljima uložio i prosvjed 10. svibnja 1596. te mu napomenuo da se svi koji pomažu nevjernicima trebaju bojati osвете Boga. Pomoć Pape nije iznenadila Mlečane jer je Vijeće desetorice i prije samog pothvata znalo da se papa u Rimu sve više bavi „kliškim stvarima“.⁷¹ Tada je u pomoć Klisu doplovio Juraj Lenković s 34 broda te namirnicama koje su poslali papa i car dvama brodovima.⁷² Vojnika je s Lenkovićem bilo oko 1000, a dio je ostao čuvati brodovlje pokraj Trogira. Putem im se priključivao narod iz Šibenika, Splita i Trogira.

Neprijateljski logor bio je podijeljen na tri dijela: prvi je bio na vrhu iznad Rupotina, u drugome dijelu bilo je 6000 osmanskih pješaka i topništvo oko Grebena, a treći dio bila je konjica na Ozrni blizu Parkne poljane. Lenković je brzim jurišom pobio straže i napao sam tabor zarobivši mnogo topova. Dok su Osmanlije uzmicale, dio Lenkovićeve vojske⁷³, oko 300 Poljičana, Kaštelana i uskoka počelo je pljačkati logor.⁷⁴ Vidjevši kako se dio Lenkovićeve vojske raštrkao, Osmanlije su se dale u protunapad i pobili pljačkaše. Onda je došla i osmanska konjica. Na Grebenu povrh Klisa stajali su i Vlasi, osmanski podanici za koje su uvjerali Lenkovića da će se pridružiti kršćanima. Oni su, odmjeravajući na čijoj strani će se boriti, vidjeli poraz kršćana te stali na osmansku stranu.⁷⁵ Ivan Alberti izašao je iz tvrđave i upravljao uzmakom kršćanske vojske u grad. Borba oko Klisa trajala je tri sata. Ivan Alberti je poginuo, a uz njega i drugi poznati kršćani koji su došli u pomoć Klisu. Bili su to markiz Colognise, splitski plemić Antonio (Ante) Nadali, trogirski plemić Girolamo Mazzarello te senjski biskup Antun de Dominis.⁷⁶ Uz biskupa Dominisa poginulo je još nekoliko njegovih svećenika, a poznata su nam i tri poginula splitska kanonika: Mate Radovčić Gaudencije, Duje Škarnjić i Vicko Vitelije.⁷⁷ Lenković se s dijelom svojih vojnika povukao u Klis. Tamo se nije dugo zadržao jer nije želio dodatno opteretiti posadu te je odlučio krenuti preko Mosora prema Omišu. Prije odlaska postavio je za zapovjednika Klisa splitskog arhiđakona Nicoloa Albertija, ostavio mu pritom i 300 vojnika kao pomoć i naredio mu držanje tvrđave do ponedjeljka. Napustivši Klis, napali su ga pa se dio njegove vojske vratio u tvrđavu dok se on uputio u Sućurac. Lenković je nastojao okupiti novu

69 J. A. Soldo, 2000, str. 59-60.

70 Katić govori kako su Poljičani još prije donijeli u pomoć 700 štruca kruha, a kako je poljički knez Novak Sudić između 20. i 21. svibnja doveo pomoć od 600 momaka koji su nosili po vreću hrane i 20 konja natovarenih namirnicama. L. Katić, 1962, str. 363.

71 S. Kovačić, 2000, str. 37-38.

72 Kod Katića riječ je o 70-80 brodova od kojih su četiri s namirnicama te ukupno oko 5000 ljudi. L. Katić, 1962, str.363.

73 Prema Katiću, pljačkaši su bili Vlasi. L. Katić, 1962, str. 364.

74 J. A. Soldo, 2000, str. 61.

75 L. Katić, 1962, str. 364.

76 J. A. Soldo, 2000, str. 62.

77 S. Kovačić, 2000, str. 41.

vojsku, no arhiđakon je odlučio poslati Pavla Pavića Osmanlijama kako bi dogovorio predaju. Iako je bilo vode te mogućnosti da se čeka pomoć do ponedjeljka, ugovorili su predaju tvrđave. Svi branitelji, kao i oni koje su zarobili, mogli su neometano napustiti tvrđavu. Arhiđakon se prije predaje uputio javiti Lenkoviću novosti, no on to nije dobro prihvatio. Izvrijeđao je arhiđakona i otjerao ga naredivši mu da čuva tvrđavu. Arhiđakon se nije žurio, već je na povratku otišao na Čiovo i tamo ostao cijeli dan.⁷⁸ Toga je dana kliška posada predala Klis koji je drugi put pao pod Osmanlije.⁷⁹

Osmanlije su odmah nakon predaje opskrbili Klis i obnovili zidine, a pet dana poslije bosanski paša objedovao je s providurom Morom. Mlečani su odahnuli nakon što je Klis prešao u ruke Osmanlija, no njihovi podanici u Dalmaciji te Poljičani koji su pomagali Lenkoviću suočili su se s odmazdom. Njihovim obiteljima oduzeli su zemlju te ih protjerali.⁸⁰ Mlečani su u čitavom pothvatu odigrali značajnu ulogu. S jedne strane na dvorovima u Pragu i u Rimu zaklinjali su se da će poduprijeti kršćane, a s druge činili su sve kako bi spriječili osvajanje Klisa. Njihovo pravo stajalište vidjelo se upravo nakon neuspjele kliške akcije kad je došlo do već spomenutih odmazda. Providur Moro neprestano je pisao u Veneciju kako su svećenici ti koji podupiru narod protiv Republike i nagovaraju ga na osvajanje Klisa. Splitski kanonik Šimun Urmanić Jakovljević obilazio je kuće noseći kudjelju s vretenom te svakom odraslom muškarcu kojeg bi zatekao da mirno stoji u kući pružio kudjelju riječima:

„Na ti, kukavico! Ovo je tvoje oružje, a mani se puške i sablje. Opaši pregljaču i uzmi preslicu pak sramotno predi. Ne vidiš li da su tvoji drugovi pošli u sveti boj za vjeru, a ti sam si tu ostao da ljenčariš!“

Protjerali su i pojedine svećenike među kojima su bili šibenski i korčulanski biskup.⁸¹ Mnoštvo građana Splita i Trogira bili su pristaše Cara i prezirali su Republiku. Moro je pisao također kako ni on, ni ostali generali ne mogu mirno spavati jer se boje iznenadne pobune. Glavni razlog neprijateljstva naroda prema Mlečanima vidio je u bijedi i siromaštvu koje su izazvala neprestana ratovanja. Pristaše borbe protiv Osmanlija kažnjavao je na različite načine: vješanjem i paljenjem njihovih kuća, slanjem na galiju, a neki su o svojem trošku morali uzdržavati veslače na galijama. Međutim, Moro je bio svjestan stanja u Dalmaciji te je izjavio: „Kad bismo htjeli kazniti sve krivce, morali bismo uništiti čitavu Dalmaciju.“⁸²

KANDIJSKI RAT I MLETAČKO OSVAJANJE KLISA (1648.)

I poslije pada Klisa, nisu prestale urote i pokušaji ponovnog osvajanja tvrđave. Planovi o tome pravili su se u Splitu, Trogiru, Poljicama, Rimu pa i samome Klisu. Klišanin Martin Severki, pokršteni Osmanlija, dogovarao je s papom novu klišku akciju uvjeravajući ga kako će on i njegova dvojica braće koja su na istaknutim osmanskim položajima uspjeli zauzeti Klis. U Splitu su braća Ivan i Matija Marulić zajedno s poljičkim knezom Pavićem dogovarali novo osvajanje. No, sve te pokušaje redovito su predicali jer su mletačke vlasti na razne načine saznale za njih. Ni stanovnici oko Klisa nisu bili zadovoljni osmanskom upravom, posebno nakon imenovanja Mehmed-bega za novog sandžaka 1602. On je,

78 Kod Josipa Ante Solde riječ je o Šolti. J. A. Soldo, 2000, str. 62.

79 L. Katić, 1962, str. 364-365.

80 Isto, str. 365.

81 S. Kovačić, 2000, str. 40-47.

82 L. Katić, 1962, str. 366-369. Tomić Jovan, Građa za istoriju pokreta na Balkanu protiv Turaka krajem XVI. i početkom XVII. veka, str. 34.-39.

naime, svojim ponašanjem prouzročio pobunu seljaka jer je prikupljao porez od kršćana, ali i od muslimana te vršio teror nad stanovništvom. Nakon što su ubili njegove ljude, on je osramoćen pobjegao u Bosnu.⁸³ Mehmed-beg nije bio osamljen slučaj. Naime, lokalne vojne elite, budući da im državna vlast nije mogla osigurati materijalnu sigurnost i održavanje stečenog društvenog statusa, nastojale su naći dodatne izvore prihoda. Stoga su postavljali sve veće namete seljaštvu, povećavali razne pristojbe i poreze, pljačkali, trgovali, podmićivali i krijumčarili. Porta je nastojala da se s podanicima oko Klisa postupa u skladu sa zakonima te je slala fermane kliškome kadiji upozoravajući ga da uvede red i ispravi zločine. Međutim, u praksi to nije prestajalo.⁸⁴ Papa Klement VIII. i Hvaranin vitez Bartučević bili su neumorni u okupljanju kršćanskih snaga za rat protiv Osmanlija. Bartučević je neprestano pokušavao dokazati kako je Klis važna i najprikladnija polazišna točka prodora u Bosnu i dublje na Balkan. Međutim, sve to nije uspjelo zbog nesloge kršćanskih snaga. Poslije Žitvanskog mira 1606. koji je sklopio Rudolf II. dogovorili su prekid svih daljnjih napada s obje strane i time je sudbina Klisa bila odlučena. Posljednji pokušaj bio je 1613. kad je predstavnik Dubrovnika u Rimu pokušao dogovoriti sa španjolskim poslanikom da se pri planiranome osvajanju Albanije i Bosne zauzme i Klis. No, kao i mnogi prethodni, i ovaj je plan propao jer je Venecija doznala za njega. Sve nade izgubile su se poslije mira u Madridu kad je završen Uskočki rat, a uskoke su protjerali iz Senja.⁸⁵

Nakon više od 40 godina, koliko je Klis kratko bio slobodan, buknuo je Kandijski rat. Osmanlija ma je, naime, trebala Kreta (Kandija) kako bi osigurali plovidbu istočnim Sredozemljem gdje su im smetali malteški vitezovi. Povod za osvajanje Krete našli su u pristajanju malteških vitezova na Kretu, koji su prethodno opljačkali osmansko brodovlje. Tumačili su to kao pomaganje Mlečana vitezovima te započeli rat. Rat se nije ograničio na samu Kretu, već se proširio na sva granična područja Mletačke Republike i Osmanskog Carstva, između ostalog, i na Dalmaciju.⁸⁶ Mletačkoj se Republici uvijek pripisivala defanzivnost i izbjegavanje ratnih djelovanja protiv Osmanlija, čak i na štetu svojih podanika. Opravdanje za to može se naći u tome što je Venecija imala u ratovima znatno više štete nego koristi. Tijekom ratova trpjela je trgovina, a čak su zabranjivali trgovati s Mlečanima. Na početku rata, stanje dalmatinskih obrambenih utvrda bilo je loše. Također, početkom Kandijskog rata Mletačka Republika našla se u teškom financijskom problemu te su napravili presedan. Senat je otvorio Zlatnu knjigu mletačkih plemićkih obitelji te počeo prodavati državne službe kako bi došao do novca. U Dalmaciji, Mletačka Republika u Kandijskom ratu oslanjala se na 6000 vojnika pješaka, 1600 konjanika i 5000 vojnih obveznika. Vojnička organizacija inače se razvijala u pravcu da postoji redovita profesionalna vojska (uključujući plaćenike) te rezervna vojska (cernide) koja se novačila među podanicima putem vojne obveze. Pored kopnene vojske, sustav se dijelio i na mornaricu i utvrde.⁸⁷ Kod mornarice bila je važna podjela na tri zone: područje između Venecije i Istre, područje od rijeke Po do Ankone, tj. od Rijeke do Zadra te ostatak Jadrana sa sjedištem na Krfu.⁸⁸ Tu podjelu uveli su kako bi postigli što sigurniju plovidbu Jadranom. Ta *Jadranska eskadra* odigrala je važnu ulogu tijekom Kandijskog rata jer je s jedne strane čuvala sigurnost plovidbe Jadranom od osmanskog brodovlja, a s druge omogućila opskrbu mletačkih kopnenih snaga u Dalmaciji, kao i uspješnu

83 L. Katić, 1962, str. 369-371.

84 K. Jurin Starčević, 2006, str. 257-264.

85 L. Katić, 1962, str. 371-373.

86 Isto, str. 373-374.

87 T. Mayhew Perinčić, 2009, str. 245-246.

88 Kasnije je tijekom Kandijskoga rata oformljeno šest jedinica sa specifičnim zadacima koji su pokrivali područje od Paga do Kotora.

obranu strateški važnih dalmatinskih gradova u priobalju.⁸⁹ Bez ove *Jadranske eskadre* teško da bi se uspjeli obraniti gradovi Šibenik (1647.) te Kotor i Split (1657.).⁹⁰

Upravo kad su Osmanlije pokušale 1647. osvojiti Šibenik napadajući s 30 000 vojnika i 20 topova predvođeni bosanskim pašom, Mlečani su pod Klis poslali vojsku. Učinili su to kako bi i Osmanlije dio svoje vojske uputili tamo te na taj način rasteretili šibensko područje. Tada su Mlečane potukli, no izvanredni providur Lunardo Foscolo odlučio je osvojiti Klis. Unovačio je značajan broj vojnika iz Zagore te tako oslabio vojnu i ekonomsku snagu Osmanskog Carstva na tom području. Zahvaljujući pomoći seoskih glavara, podignuli su narodni ustanak na području između Cetine, Krke i Zrmanje te se stanovništvo preselilo u Primorje. Nakon zauzimanja Gradine i Kamena, Foscolo je otplovio u Omiš gdje je sklopio ugovor o osvajanju Klisa s poljičkim knezom Jurjom Pavićem.⁹¹ Na Dan sv. Grgura, 12. ožujka, prispio je sa sedam galija, 500 manjih lađa i dva ratna broda u solinsku luku. S obzirom da je bura bila prejaka, iskrcavanje vojske počelo je tek dva dana kasnije. U Solinu je porušio amfiteatar kako se Osmanlije ne bi utvrdile u ruševinama. Okolno osmansko stanovništvo povuklo se u Klis, uvjereni u neosvojivost utvrde. Međutim, Klis nije bio neosvojiv kao nekada. Nije imao nove topove, a ni terapjente.⁹² Bedemi i kule bili su zastarjeli. Kliški sandžak tada je bio Mehmed-beg Mustajbegović, a od Osmanlija tu su još bili dizdar Baraković i kapetan Kamena Ahmed spahija Omerbašić. U gradu se tada nalazilo 400 spahija i 200 janjičara. Već prvoga dana nakon iskrcavanja Foscolo je zauzeo uzvisinu Greben i na njoj postavio topove, a do 19. ožujka uspjeli su zauzeti prvi obor tvrđave. U njegovom taboru bili su pop Stjepan Sorić i Vuk Mandušić. Mlečani su neprestano jurišali, no Osmanlije su uspijevale odbiti napade, a noću su na gradskim zidovima palili vatru i bacali mjehove pune smole.⁹³ Tekeli–paša poslao je glasnika Klisu kako bi ih obavijestio da stiže pomoć, no glasnika su zarobili, a vojsku od 4000 vojnika, koju je Tekeli–paša poslao, potukli su kod Ozrine.⁹⁴ Također, u Foscolovu taboru bio je i Danijel Divnić, jedan od glavnih pregovarača kasnijeg osmansko–mletačkog razgraničenja.⁹⁵ Pobijeđena se vojska povukla u Dugopolje gdje je bio tabor Tekeli–paše, a Foscolo, kako bi zaustavio Tekeli–pašu prije nego mu stigne pojačanje, poslao je konjicu u napad na što je osmanska vojska uzmaknula. Kršćani, kako bi prodrli u tvrđavu, pokušali su miniranim potkopom dignuti u zrak vrata tvrđave i jednu kuću nad bedemom, no kako su Osmanlije iznutra nasule vrata zemljom, to nije uspjelo. Štoviše, ruševine kuće su još više zakrčile i otežale put, a time i osvajanje tvrđave. Zauzimale su iste položaje, malo jedna, malo druga strana, sve dok konačno kršćanska vojska nije u potpunosti zauzela drugi obor. Osmanlije su već bile umorne i sklone predaji. Uskoro su se i spahije posvađale s janjičarima te je čitava obrana spala na samu klišku posadu. Budući da su pod udarom mletačkih topova temelji zidova počeli popuštati, Osmanlije su se odlučile predati.⁹⁶ Pregovore je u ime Osmanlija vodio janjičarski aga Ahmet Solinski. Tražili su da im se dopusti slobodan odlazak s čitavim oružjem i imetkom, što Foscolo nije dopuštao.⁹⁷ Napokon, kad su Osmanlije pristale na uvjete predaje, Foscolo je postavio straže i stao pred vrata

89 D. Madunić, 2013, str. 203.-207.

90 Isto, str. 229.

91 L. Katić, 1962, str. 375-376.

92 Zemljani nasip koji s unutarnje strane podupire stabilnost zida.

93 To su zapravo bila sredstva rasvjete, kao današnji reflektori čija je namjena bila onemogućiti neprijatelju da neopaženo dođe na bedeme.

94 L. Katić, 1962, str. 376.

95 L. Čoralić, 2012, str. 126.

96 L. Katić, 1962, str. 377.

97 Na isti je način odigrana predaja Kružićevih uskoka 111 godina ranije.

tvrdave očekujući izlazak poraženih.⁹⁸ U početku je sve bilo u redu. Međutim, pred sam kraj kolone izašao je dizdar Baraković kojeg su nosili njegovi ljudi. On je vidio svoje podanike Poljičane koji su ga izdali, počeo ih vrijeđati i prijetiti im osvetom kada se oporavi. Tada su Poljičani i Vlasi skočili te ubili Barakovića i još nekoliko Osmanlija. Kako se u gradu čula i eksplozija jer se zapalila jedna barutana, kršćanska vojska pomislila je kako se radi o osmanskoj zamci čiji je cilj bio uništiti tvrđavu i poubijati osvajače. Među Barakovićevim ljudima, koji su s njime poubijani, nađeni su dukati. Kako prema dogovoru Osmanlije nisu smjele ništa ponijeti sa sobom, došlo je do pokolja u potrazi za dukatima. Sam Foscolo pokušao je spriječiti pokolj, no vojnici se nisu dali smiriti. Ipak, pošlo mu je za rukom zaštititi sandžakbega i njegovog brata te ih odvesti u Solin.⁹⁹

O samome padu Klisa pisao je i osmanski pisac Evlija Čelebija u svome putopisu. On govori o časnoj predaji Klisa koji je osvojio mletački knez na prevaru tako što se preobukao u odoru Tekeli–paše nakon što ga je porazio te prurušio svoje vojnike u osmanske. Osmansko–mletačka granica povukla se do Dugopolja, a rat je trajao do 1669. Naslov kliškog sandžakbega ostao je i dalje, no sjedište je postalo Livno, dok je kliški kadija sudio u novom sjedištu u Zagori. Tekeli–pašu su smijevali, a Osmanlije su nastavile za osvetu pustošiti splitsko i kaštelansko polje. No, najviše su stradali Poljičani kojima su radi osвете Osmanlije spalili sela i pobili djecu. U Veneciji je prevladavalo mišljenje kako se sve tvrđave osvojene tijekom ovog rata trebaju porušiti kako ih Osmanlije ne bi osvojile i ponovno se utvrdile u njima. Tako su Mlečani porušili solinski amfiteatar, Knin, tvrđavicu Znojilo u trogirskom kotaru i druge utvrde. Međutim, iako su neki savjetovali porušiti i Klis, odlučili su ipak da se Klis očuva. Tvrđavu su pojačali i preuredili. Umjesto kula izgradili su bastione ispunjene zemljom kako bi bolje odolijevali topovskim napadima, a uklonili su i tri obora umjesto kojih su proveli kose putove namijenjene lakšoj pokretljivosti topova. Znatna dio tvrđave preuredili su, najljepši spomenik osmanske kulture u Klisu, džamiju, sačuvali su i preuredili u crkvu sv. Vida.¹⁰⁰

KLIS U SASTAVU MLETAČKE NOVE STEČEVINE; RAZGRANIČENJE, UPRAVA I PODJELA ZEMLJE

Mletačka Republika, kao što je rečeno, osim Klisa, dala je uništiti sve utvrde koje je zauzela tijekom Kandijskoga rata. Klis je pojačala i obnovila, a od kliškog teritorija napravila posebnu upravno–političku i vojno–teritorijalnu jedinicu.¹⁰¹ To je bio izuzetak s obzirom na ostatak područja u Dalmaciji gdje je mletačka politika planirala stvoriti samo širok pojas ničije zemlje kako bi što više zaštitila svoja područja uz more. Generalni providur Foscolo primjenjivao je taktiku kojoj je cilj bio naseliti stanovništvo iz zaleđa, tj. osmanskog područja te time ojačati vlastiti teritorij, a ujedno oslabiti neprijateljski. U cijelom trokutu Stobreč–Klis–Sućurac naseljeno je 446 obitelji s više od 2000 stanovnika.¹⁰² Katić govori o preko 600 obitelji s 1000 boraca. Riječ je o stanovništvu naseljenom s područja Petrova polja i Drniša. Premda je mir sklopljen 1669. na principu *uti possidetis*, Mletačka Republika zadržala je samo Klis, Solin, Kamen, Skradin te neznatno proširila šibenski i zadarski kotar.

98 L. Katić, 1962, str. 378.

99 Kasnije je Kliški sandžakbeg zamijenjen za Henrika Capra i postao bosanski paša. L. Katić, 1962, str. 384.

100 L. Katić, 1962, str. 378–382.

101 Tada je kliškom teritoriju pripojeno oslobođeno područje koje je u predosmansko vrijeme bilo pod splitskim kotarom. Foscolo se s time nije slagao bojeći se eventualno ponovnog osmanskog osvajanja Klisa čime bi i to čitavo područje pripalo njima. Tek 1672. Vranjic, Stobreč i Kamen pripojili su Splitu. I. Grgić, 1962, str. 8.

102 I. Grgić, 1962, str. 6–7.

(Prema Snježani Buzov, Skradin je tek 1683. došao pod vlast Mlečana.)¹⁰³ Većina unutrašnjosti koju je Mletačka Republika osvojila vratili su Osmanlijama.¹⁰⁴ To proširenje iznosilo je svega 2400 km² (uključujući Poljica i Makarsko primorje) i taj prostorni obuhvat naziva se *aquisto vecchio*.¹⁰⁵

Nakon završetka Kandijskoga rata pristupilo se izradi katastra, ne samo zbog popisivanja osvojenog zemljišta, već i zbog naseljavanja brojnih prebjega s osmanskog teritorija. Izradi se nije pristupilo odmah zbog neizvjesnosti rata. Kako su brojni prebjeci sami zauzimali oslobođeni teritorij, Mlečani su to riješili odabirom sela i određivanjem granica područja naseljavanja te privremenim kolektivnim „*investiturama*“. Unutar tih granica prebjeci su sami vršili diobu zemlje, a zauzvrat su postali mletački vojni obveznici te plaćali desetinu zemljišnih prinosa. Svako selo imalo je zapovjednika–harambašu koji je zapovijedao četom.¹⁰⁶ Od kraja Kandijskoga rata pa sve do potpisivanja razgraničenja u Dalmaciji, na čelu Bosne izmijenila su se čak četvorica paša. Za vremena Mehmed–paše Teftišija nisu postigli gotovo ništa oko razgraničenja jer je bio bolestan. Napori oko određivanja granice neprestano su se narušavali zbog akcija Vlaha i osmanskih begova koji su nastojali zauzeti što više teritorija.¹⁰⁷ Budući da je Osmansko Carstvo bilo pobjednik u Kandijskome ratu, upute iz Carigrada su izričito nalagale da se razgraničenje provede na temelju linije razgraničenja Ferhad-bega iz 1576.¹⁰⁸ Giambattista Nani, pregovarač u ime Republike, nije uspio značajnije pomaknuti tu liniju osim oko Klisa. Upravo dolaskom Nanija i novog paše Mahmuda, započeo je proces stvarnog razgraničenja.¹⁰⁹ No, zbog ponovnog nesuglasja oko granice (problem najviše oko šibenskog područja) razgraničenje je stalo, a mletački poslanik u Carigradu bio je već spomenuti Danijel Divnić.¹¹⁰ On je u Carigradu boravio i čekao presudu o tom području, a iz Carigrada se vratio s novim pašom, Husein Džanpolatom te su nastavili pregovore.¹¹¹ Konačno razgraničenje potpisali su 30. listopada 1671. u polju Kosić pod Klisom.¹¹² Nova mletačko–osmanska granica oko Klisa definirana je ovako: „idući grebenom Kozjaka iznad Kaštela od zapada k istoku, nova tursko–mletačka granica nije se sada kod Sućurca spuštala u more već je produžavala grebenom Kozjaka dalje na istok te, zaokruživši u nevelikom luku Klis sa sjeverne i istočne strane, silazila na izvor Jadra, pa prošavši ispod Kučina izlazila na more kod Stobreča.“¹¹³ Glavni problem oko granice na području Klisa i Splita bio je Solin. Naime, Osmanlije nisu htjele predati Solin, objašnjavajući kako im to brane vjerski zakoni. Prema vjerskom zakonu, nije bilo moguće da se teritorij gdje je pokopana sultanija nađe u nevjerničkoj vlasti.¹¹⁴ Takva granica jednostavno nije bila moguća jer bi se mletački teritorij presijecao, a Osmanlije, kako bi došle u Solin, morale bi prelaziti mletački Klis i obrnuto. Konačno su riješili taj spor u korist Mlečana. Opseg kliškog teritorija bio je 159 koraka, a prema osmanskome koliko seže domet puške.¹¹⁵

103 S. Buzov, 1993, str. 16.

104 T. Mayhew Perinčić, 2009. Str. 245-246.

105 M. Slukan Altić, 2000, str. 176.

106 Isto, str. 176-177.

107 Najznačajniji Filipović i Atlagić.

108 Riječ je o razgraničenju poslije Ciparskoga rata.

109 Po njemu se linija razgraničena nazvala linija Nani.

110 S. Buzov, 1993, str. 13-18.

111 Mahmud-paša je u međuvremenu umro.

112 Kod Katića riječ je o 24. listopada. L. Katić, 1962, str. 389.

113 I. Grgić, 1962, str. 10-11.

114 Sultanija Mihrimah bila je kći Sulejmana II., udovica Rustem-paše.

115 L. Katić, 1962, str. 389-390.

Odmah nakon uključivanja osvojenog teritorija u sastav Mletačke Republike, javili su se zahtjevi za vraćanje zemlje od strane splitske vlastele i Crkve koja je u predosmansko vrijeme bila vlasnik posjeda na tom području. Mletačka Republika nije se obazirala na zahtjeve, već je smatrala kako je zemlja vlasništvo Republike budući da je i u Osmanskome Carstvu bila mirijska, tj. državna. Takvim tumačenjem nastavila je podjelu zemlje kojom je planirala vezati Morlake za zemlju i time ojačati to područje vojno i gospodarski. Također, namjeravala je nagraditi i težake s područja Kaštela i Splita koji su pomagali u borbi protiv Osmanlija, a dijeljenjem zemlje nastojali su kler i vlastelu učiniti još ovisnijom o vladi u Veneciji.¹¹⁶ Kao što je rečeno, Morlaci, a i okolni težaci, samoinicijativno su naseljavali to područje još prije završetka rata tako da generalni providur, tj. kliški providur i nije mogao ništa drugo nego vršiti privremenu *investitura*. Međutim, za takvo nešto trebao je tražiti dopuštenje u Veneciji jer po zakonima Republike, samo je Senat mogao raspolagati državnim dobrima. Okolni težaci koji su dobili zemlju (ili je nastavili obrađivati kao i za vrijeme osmanske uprave) bili su dužni državi davati šestinu godišnjeg prinosa i po šest vojnika za svaki od četiri stražarska položaja u okolici. Morlaci su s druge strane, morali davati manje, tj. desetinu prinosa, no kod njih je svaki odrasli muškarac bio vojni obveznik. Sela su, kao što je rečeno, činila čete na čelu sa svojim seoskim starješinama–harambašama koji su bili oslobođeni davanje desetine, a uz to primali su i mjesečnu plaću. Generalni providur Zen pokušao je povećati Morlacima davanje te je 1656. naredio da i oni moraju kao i težaci davati šestinu prinosa. Morlaci nisu pristali na to, već su se tužili u Veneciji gdje su im prihvatili žalbe i uveli prijašnje stanje. Tim su se potezom okoristili i okolni težaci jer su nešto kasnije i njima snizili davanje sa šestine na desetinu.¹¹⁷

Kad su završili razgraničenje, a kako bi se privremena *investitura* zamijenila stalnim agrarnim uređenjem, prema nalogu Senata, generalni providur Zorzo Morosini morao je naći rješenje. On je prije bilo kakvih zahvata zatražio popis stanovnika i zemljišta. Prema njegovom nalogu, kliški providur Bertucci Trevisan popisao je sva sela s imenima starješina, stanovništvo te stoku koju ono posjeduje. Upravo na temelju tog popisa, Morosini je iznio agrarnu reformu koju je Senat prihvatio.¹¹⁸ Usporedno s agrarnom reformom, tj. razdiobom zemlje, sastavili su i katastar koji je izradio Zorzi Calergi. U njemu je točno popisao broj čestica, imena posjednika, granice čestica i imena vlasnika okolnih čestica.¹¹⁹ Uz katastar, Calergi je izradio i topografsko-katastarsku kartu koja, osim zemljišnih čestica, prikazuje i stambene, gospodarske i vojne objekte. Vrhovno vlasništvo nad podijeljenom zemljom imala je, dakle, sama Republika. Ona je kao vlasnik zemlju ustupala korisnicima u nasljedni posjed. Korisnici je nisu mogli prodavati, a morali su uvijek obrađivati zemlju.¹²⁰ Korisnik je, osim toga, morao plaćati i godišnji porez u iznosu od 10 šoldi po vritu zemlje (854 m²) kao znak priznavanja mletačkog vrhovništva.¹²¹ Ukoliko ne bi platio porez tri godine zaredom ili ako bi odselio, zemlja se vraćala na slobodno raspolaganje državi koja ju je mogla dati drugome korisniku.

Morlaci su, slijedeći mletačku politiku o naseljavanju, bili preferirani i prvenstveno su oni dobivali zemlju. Nakon njih slijedili su povlaštenici, tj. pojedinci zaslužni u ratu, vlastela, crkva i, ono

116 I. Grgić, 1962, str. 8.

117 Isto, str. 8-11.

118 Isto, str. 11.

119 Izrada je trajala tri godine, a dovršena je u vrijeme generalnog providura Pietra Civrana.

120 Način obrade i vrsta kulture ovisi o izboru korisnika.

121 M. Slukan Altić, 2000, str. 177-179.

što je neobično - pokrštene muslimanke.¹²² Okolni težaci su ovog puta znatno gore prošli jer su zemlje koje su oni dotada obrađivali prešle u vlasništvo upravo ovih povlaštenih skupina. Umjesto dotadašnje desetine i plaćanja godišnjeg poreza, sada su morali plaćati čak četvrtinu prinosa novim vlasnicima. Za takvu politiku odgovorna je dobrim dijelom i splitska vlastela. Ona je, naime, tražila vraćanje čitavog zemljišta unutar starih granica splitskog kotara i na taj način htjela je onemogućiti da težaci uopće dobiju zemlju tvrdeći kako će to dovesti do propasti vlastele. Takve su tvrdnje dokazivali ponašanjem težaka još za vrijeme rata kad su oni obrađivali vlastitu zemlju, a zapuštali vlastelinsku. I naseljene Morlake nastojali su učiniti svojim kolonima uvjeravajući Vladu kako je i to dovoljna nagrada Morlacima, s obzirom da su i takvi uvjeti znatno bolji od onih koje su uživali u Osmanskom Carstvu.¹²³ Republika se nije obazirala na takve prijedloge u vezi Morlaka, već je nastavila zacrtanu politiku privlačenja stanovništva s osmanskog područja. Težaci se nisu mirili s ovakvom politikom Republike, nego su nastojali da ih se izjednači s Morlacima, govoreći kako su lokalne vlasti već prethodno sankcionirale posjede na novoj stečevini kao njihovo vlasništvo. Nudili su čak i dvostruko veće plaćanje godišnjeg poreza. Žalbe težaka nisu imale nikakvog učinka na odluku Vlade, ali ipak njihov status na novoj stečevini bio je znatno bolji od onoga na staroj stečevini.¹²⁴

Veličina dobivenih posjeda ovisila je o već spomenutom Trevisanovom popisu. Na temelju tog popisa Morosini je naredio podjelu od šest vriti po glavi ako je riječ o boljoj zemlji, a sedam vriti ako je lošija. Svim domaćinstvima koja su dotada držala više od donesene mjere, zemlju su oduzeli i dodijelili onima koji su posjedovali manje od te mjere. Nedugo zatim, Morosini je uvidio da neće biti dovoljno zemlje za povlaštene kategorije te smanjio tu mjeru na pet vriti bolje i šest lošije zemlje.¹²⁵ Povlaštenim kategorijama dodijelili su samo zemlju u splitskom i sućurackom polju.¹²⁶ Svi korisnici, bilo da je riječ o Morlacima, vlasteli ili okolnim težacima, dobili su potvrdu o investituri kojom su regulirane njihove obveze prema vrhovnome vlasniku zemlje, odnosno državi. Povlaštenim kategorijama koje su osim zemlje dobile i teške propisane su bile obveze, odnosno definirali su uzajaman odnos gospodara i težaka. Od ukupno 20,552 vrita zemlje, Morlaci su (446 obitelji) dobili 3/5 (12,036 vrita), odnosno prosječno 22,5 vrita po domaćinstvu (2,03 ha) što nije bilo dovoljno za preživljavanje.¹²⁷ S druge strane, povlaštene kategorije, točnije 63 korisnika, dobilo je 2/5 (8,431 vrita), prosječno 123 vrita (11,5 ha) po korisniku, a uz to i teške kao radnu snagu. Prema ovim brojkama, vidi se preferiranje viših slojeva, po čemu se može zaključiti da je ovakav plan podjele zemlje bio štetan prvotnoj ideji stvaranja vojno-obrambenog područja.¹²⁸ Ovakva agrarna operacija bila je prva svoje vrste, a poslužila je kao temelj kasnijih agrarnih operacija, kada su Mlečani dodatno proširili svoje područje. I upravo poučeni iskustvom u ovoj agrarnoj operaciji, Mlečani su u kasnijim operacijama unosili izmjene i uvodili još jasnije vojno-lenske elemente kao što je ograničenje nasljedstva na muške potomke/korisnike zemlje i obvezu onim jačim korisnicima u vidu izdržavanja konja.

122 Riječ je o kćerima spahijskih uglednika koje su se pokrstile i oženile za kršćane. Njima su priznati posjedi njihovih očeva. Među pokrštenim Osmanlijama spada i Giovanni Battista (Ivan Krstitelj) Benzon, prvi gubernator tog područja; dobio ime i prezime po mletačkome kumu pri krštenju.

123 I. Grgić, 1962, str. 12-13.

124 Na starom tlu kolonata težaci su bili dužni davati polovinu godišnjeg prinosa, dok su sa zemljišta nove stečevine morali samo četvrtinu. Također, nisu mogli biti otjerani s te zemlje osim u slučaju ako su zapustili obrađivanje i prevarili gospodara. I. Grgić, 1962, str. 13.

125 I. Grgić, 1962, str. 13-15.

126 Od povlaštenih kategorija koje su dobile zemlju u kliškom i vranjičko-solinskom području spadaju samo već spomenuti Ivan Krstitelj Benzon i pokrštene spahijske kćeri. I. Grgić, 1962, str. 16.

127 Međutim, mora se uzeti i u obzir da su njihove prihode upotpunjavali i prihodi od stočarstva. Tada je obitelji prosječno posjedovala četiri goveda i 32 koze/ovce. I. Grgić, 1962, str. 17.

128 I. Grgić, 1962, str. 15-18.

ZAKLUČAK

Hrvatska utvrda Klis dugo je vremena bila predmet borbi zbog svog položaja koji je jamčio kontrolu čitavog područja primorja srednje Dalmacije i njegova zaleđa. Dolaskom Osmanlija na hrvatsko područje u 15. stoljeću započeo je period neprestanog ratovanja i prostornog razdvajanja. Takvo stanje najbolje se vidi na primjeru Klisa koji je dolaskom Osmanlija odvojen od svog prirodnog zaleđa, postajući jedini slobodni dio Hrvatskoga Kraljevstva na jugu, praktički prava enklava. Klis je svoju neosvojivost dugovao prirodnome položaju i borbenosti svojih branitelja. Ipak, upravo taj položaj privlačio je osvajače koji su željeli kontrolirati taj prostor. Osmanlije su ga nastojale osvojiti radi učvršćivanja svog položaja u Bosni i slobodnog prodiranja u dalmatinsko primorje, a Mlečani radi zaštite svog primorja i očuvanja pomorske trgovine. Hrvatsko-ugarski kraljevi nisu previše pažnje poklanjali Klisu, što zbog njegove perifernosti, što zbog svoje preokupacije situacijom u srednjoj Europi, a i nemoći da pomognu. Uvijek su obećavali pomoć, no ta pomoć, kada bi i stigla, bila bi nedovoljna i zakašnjela. Pravi teret obrane, kao i sama obrana, ovisili su isključivo o poštivnosti naroda i sposobnosti zapovjednika obrane. Jedini konstantan oslonac branitelja Klisa koji je uvijek pomagao, nekad više, nekad manje, bio je rimski papa. Nakon pada Klisa 1537. godine i pogibije Petra Kružića, Klis prvi put dolazi pod osmansku upravu. Zbog dvoilične mletačke politike oko Klisa, koja je istodobno iskazivala vjernost kršćanstvu i činila sve protiv kršćanskih branitelja Klisa, došlo je do promjene svijesti u lokalnom stanovništvu. Narod u kojem je bio oslonac mletačke vlasti prije dolaska Osmanlija, započeo je suradnju s plemstvom, koje je prije osmanskih osvajanja podupiralo ugarsko-hrvatskoga kralja, s ciljem istjerivanja Osmanlija iz Klisa. Taj narod zbog pasivne mletačke politike prema Osmanlijama, koja je išla za čuvanjem trgovačkih odnosa, a oštećen stalnim njihovim upadima i pljačkanjima, okrenuo se protiv Mlečana. Unatoč mletačkim zabranama, u nizu pokušaja otimanja Klisa iz osmanskih ruku sudjelovao je upravo narod s tog područja, vodili su ga i poticali plemstvo i svećenstvo, također s mletačkog područja. U jednom takvom pokušaju 1596. nakratko su Klis zaista i zauzeli. No, ponajviše zbog mletačke opstrukcijske politike koja je suzbijala opskrbu i pomoć Klisu te istovremeno obavještavala Osmanlije o kršćanskim planovima Klis su ponovno, po drugi put, zauzele Osmanlije. Mlečani su oslobodili Klis nakon 111 godina. Kandijski rat, koji je počeo daleko od Dalmacije i koji je bio poražavajući za Mletačku Republiku, u Dalmaciji se za nju završio povoljno. Naime, Mletačka Republika izgubila je rat oko Krete, no na sekundarnom, dalmatinskom bojištu je pobijedila. Nije najbolje iskoristila takvu situaciju jer je zbog straha od osmanskoga protuudara uništavala i povlačila se iz svih osvojenih tvrđava i gradova koji su joj kasnije prilikom razgraničenja mogli jamčiti teritorijalni dobitak. Jedina iznimka među tim tvrđavama, koja nije uništena, bio je Klis. Zahvaljujući tome, Mletačka se Republika tijekom razgraničenja uspjela proširiti na kliškome području i osigurati srednjodalmatinsko primorje. Dobiveni teritorij Mlečani su iskoristili za naseljavanje stanovništva iz zaleđa, kao i za nagrađivanje pokrštenih Osmanlija i jače vezivanje lokalnoga plemstva koje je trebalo što više učiniti ovisnim o Veneciji. Naseljavanje stanovništva koje je tijekom rata zauzimalo posjede stihijski, po završetku rata provedeno je planski, mjerenjem i podjelom zemlje, točno određujući uvjete po kojima se ta državna zemlja daje u zakup korisnicima. Svrha tog naseljavanja bilo je ojačati i osigurati to područje vojno i gospodarski. Mlečani su priznavali posjede kćerima spahija, nastojeći pokolebati u vjernosti Osmanskom Carstvu ostatak lokalnih osmanskih velikodostojnika, a dajući zemlju plemstvu i kleru učiniti ih, kao što je rečeno, ovisnijima o Veneciji. Važnost ove operacije ogleda se i u tome što stanovništvo koje su tada

naselili predstavlja, u najvećoj mjeri, i današnje stanovništvo tog područja. Podjela zemlje na ovome području bila je temelj i pouka za sve kasnije agrarne operacije Mletačke Republike koje su obavljali na osvojenom području, a koje su slijedile u idućim desetljećima.

LITERATURA

- S. Buzov, 1993, Razgraničenje između Bosanskog pašaluka i mletačke Dalmacije nakon Kandijskoga rata, *Povijesni prilozi*, 12., Zagreb., 1993, str. 1-38.
- L. Čoralić, 2012, Šibenski plemić Nikola Divnić (1654.-1734.) – pukovnik hrvatske lake konjice (Cavalleria Croati), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 54., Zadar, 2012, str. 125-145.
- M. Granić, 2000, Legitimistički pokret dalmatinskog plemstva i oslobođanje Klisa 1596. godine, *Mogućnosti*, 4-6, Split, 2000, str. 64-73.
- I. Grgić, 1962, *Prva agrarna operacija na mletačkoj „novoj stečevini“ u Dalmaciji*, Muzej Grada Splita, Split, 1962.
- B. Grgin, 2002, The Ottoman influences on Croatia in the second half of the fifteenth century, *Povijesni prilozi*, 23, Zagreb, 2002.
- K. Jurin Starčević, 2006, Krajiške elite i izvori prihoda : primjer jadranskog zaleđa u 16. i 17. st., *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 55, 2006, str. 243-266.
- I. Jurković, 2007, „Veliki i osobit razbojnik“ u službi pape – Petar Kružić, kapetan najjužnijeg dijela protuosmanskoga obrambenog sustava Hrvatske, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti : Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 25, 2007, str. 153-181.
- L. Katić, 1962, *Veza primorske Dalmacije kroz kliški prolaz od prethistorije do pada Venecije*, Zagreb: Starine, 1962.
- S. Kovačić, 2000, Papa, biskupi i ostalo svećenstvo u događajima oko kliškog pothvata, *Mogućnosti*, 4-6, Split, 2000, str. 30-51.
- D. Madunić, 2013, The Adriatic Naval Squadron (1645.-1669.): Defense of the Adriatic during the War for Crete, *Povijesni prilozi*, 45, Zagreb, 2013, str. 199-235.
- A. Mijatović, 1990, Petar Kružić – kliški i senjski kapetan, *Senjski zbornik* 17, 1990, str. 25-35.
- T. Perinčić Mayhew, 2006, Mletački vojnik na istočnoj obali Jadrana za Kandijskog rata (1645.-1669.), *Spomenica prof. dr. sc. Josipa Adamčeka*, 2009.
- M. Perojević, 1930, *Petar Kružić–kapetan i knez grada Klisa*, Zagreb: Matica hrvatska, 1930.
- T. Raukar, 1990, Hrvatska na razmeđu XV. i XVI. stoljeća, *Senjski zbornik* 17, 1990, str. 5-14.
- T. Raukar, 2000, Venecija i Klis 1596. godine, *Mogućnosti*, 4-6, Split, 2000, str. 18-29.
- M. Slukan Altić, 2000, Povijest mletačkog katastra Dalmacije, *Arhivski vjesnik*, 43, 2000, str. 171-198.
- J. A. Soldo, 2000, Historiografski pregled događaja oko Klisa 1596. godine, *Mogućnosti*, 4-6, Split, 2000, str. 52-63.
- J. Vrandečić - M. Bertoša, 2007, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranom novome vijeku*, Zagreb: Leykam International, 2007.

Mario Marasović
univ. bacc. hist.
University of Zadar

BATTLES FOR KLIS IN 16th AND 17th CENTURY

Summary

This paper will deal with the fortress of Klis, which was wanted by the three imperial powers: the Ottoman and the Habsburg Empire and the Venetian Republic, due to the important strategic position at the crossroads of the Dalmatian coast and inland towards Bosnia. This strategic position is determined by the natural configuration of the terrain that predetermined Klis to be an important strategic point and transport hub. At the very beginning of the paper author writes about the arrival of the Ottomans and the events that preceded their conquest of Klis. The second part will address the fall of Klis in 1537 and actions of Petar Kružić. The third part will analyze the attempts to recapture and temporary liberation of Klis in 1596 and the role of the clergy and Venice in those attempts. The fourth part deals with the Candian war and the final liberation of Klis in 1648. The last part of the paper deals with the delimitation and distribution of land around Klis after the Candian war as the base of future Military Frontier.

Keywords: Klis, Ottoman Empire, The Republic of Venice, Petar Kružić, War of Candia